

AZ ÚJRAGONDOLT NEMZET

Szentmártoni János irodalmi katarzisaról

Előhang egy kézmozdulathoz

A 20. század vége nem nagyon erősítette meg a Balassi–Zrínyi–Kölcsey–Vörösmarty–Petőfi–Arany–Ady–József Attila–Nagy László által képviselt, a társadalom kérdéseit mélységeiben taglaló, abban politikai és közéleti szerepeket is vállaló írói magatartások követését a fiatalokban. Sőt, nemhogy nem biztatta őket erre, hanem a már a pártállam végén jelentkező s annak ideológiájával is összeegyeztethető, majd a rendszerváltás után kizárólagosságra törekvő elméletek – a maguk jórészt nyugati eredetű (de hazai intoleranciáikban a keleti marxista nézeteket is követő) filozófiai, irodalom- és nyelvtudományi hátszágával együtt – egyenesen korszerűtlennek ítélték a társadalomra, a benne élő politikai mozgásokra figyelő és érdekképviselési elvekkel átítatott irodalmat. Jóval inkább az individuum önkifejezését, a nyelv játékeit, illetve manipulálását helyezve a korszerűség fogalmi fókuszába, az új „mozgalom” az e programokat elfogadó fiatalok körében a közéleti feladatok vállalására is negatívan hatott. A különböző iskolatípusokon át az egyetemekig erőteljes hegemoniára szert tett nézetkör, divat és program a nemzeti felelősséggel átítatott irányzatokat a történelem kulisszái, a már nem használható, unott és kopott díszletei közé utasítva a szuverén cselekvő személyiségre a maga korlátozó bélyegeit égette rá. A teljes társadalmi közösséggel való együttlétezés, szolidaritást, cselekvő elkötelezettséget háttérbe szorító létérzékelés tudatosan irányított, manipuláló radioaktivitása nem csupán a művészetben és az oktatásban: költők, írók, irodalomkutatók tucatjainak, tanárok százainak munkásságában csapódott le, hanem az irodalmi közösségükért, fórumokért, irodalmi társaságokért az idejüket, tehetségüket, erejüket hosszabb távon is adó fiatalok e feladatokat vállaló kedvének és hitének összezsugorításában is. A kívülállás technikája és taktikája olyan divattá, illetve életformává lett, amely magukra az irodalmi szervezetekre: azok működésére, programjaira, lehetőségeinek merész kibontakoztatására is nyomorítóan hatott vissza. Az Arany János-, majd később az Illyés Gyula-, Tornai József-, Varga Domokos-, Nagy Gáspár-, Taxner-Tóth Ernő-, Kalász Márton-, Vasy Géza-típusú, az irodalmi közéletet, szervezeteket, irodalmi társaságokat a teljes nemzet érdekrendszerének szempontjaiból működtető magatartásokkal szemben az izolált, a másokért egy tollpihét odébb nem mozdító, a kizárólag a saját művészet tökéletesítését célul kitűző, a különböző ösztöndíjak marionett-madzagjain függő attitűdök magasodtak fel. Az írói jelenlét közéleti szintjén, annak nagyhangú helyettesítéseként gyakran csupán egyes nagy port felverő nyilatkozatok aláírásában vagy a társadalmi eseményekre reflektáló harsányságban merült ki a Kádár-korban még annyi negatív felső erőnek sikeresen ellenálló fiatal akarat – ebben az elméleti présben. Ez a – végső fokon – politikai fókuszokból irányított tagadás vagy közöny elsősorban a nemzeti irodalom köreit, fórumait érintette.

Megismerkedésünk napján, kerekén húsz éve, 2001-ben, a Németh László életművének mélyebb megismeréséért rendezett Tokaji Írótáborban természetesen nem az irodalmi-közéleti szerepvállalás fontosságáról beszélgettünk este tizenegyedtől virradatig állva a szállást nyújtó kollégium sarkánál lefutó esőcsatorna mellett az akkor huszonhat éves Szentmártoni Jánossal. Hanem arról, hogy a fiatal irodalomból hova tűnt a nemzet igen súlyos akkori – és természetesen korábbi – gondjainak megszólítása, honnan is jött ez az előkelő némaság, jégcsapokat meresztő arisztokratikus hideg. S honnan eredt – a jelenség másik oldaláról – ez a csasztuskázó-ironizáló-kifigurázó, e témával szemben sokszor csak általános iskolai szintű verselményeket propagáló vad és elszánt roham a nemzeti sorsot vallató irodalommal szemben. S mit kellene tenni azért, hogy ez a sivár helyzetkép megváltozzék, az okokat mozgató erők világossá váljanak, és a fiatal irodalomban annyira lebegőssé tett küldetés kimozduljon a holtpontonról. A fiatalember versei és a Magyar Napló szerkesztőségében való munkatársi minősége adtak biztatást arra, hogy közösen ostromoljuk az éjszakát és az időt ezekkel a kérdésekkel, amelyekből aztán – az éjszakából a hajnal felé haladva – mégis negyednapos diskurzus kerekedett. S ennek még időtartama is azt mutatta, hogy a fiatalabbik vitázó korántsem a feladatoktól való elhatárolódás, az óvatos bekkelés, a minden szerepvállalásból és elkötelezettségből kivonuló udvari elegancia vonásaival szólalt meg, hanem igen határozottan a divattal és manipulációkkal szemben fellépő radikális ellenállás, az útkeresés és a konkrét esélyek nyomozásának szándékaival. Ott akkor még egyikünk sem gondolta, hogy tíz év sem telik el, s 2010-ben a fiatalembert nagy támogatással a Magyar Írószövetség elnökévé választják majd, s ezt még kétszer ismétlik meg, összesen kilenc esztendőre jelölve ki életének meghatározó kereteit. Sőt azt sem sejtettük, hogy 2015-től munkatársak is leszünk majd a Magyar

Napló Kiadónál (ahol korábban más feladatai mellett nyolc éven át *Az év versei* sorozatot is szerkesztette), e műhely lapjainak és könyveinek programozásainál, s majd további éjszakákat is ad még a sors az újabb aktuális irodalmi témák átbeszélésére. Azt sem súgta meg akkor az egész éjszaka szakadatlanul a szavainkba duruzsoló esőcsatorna, hogy a Magyar Írószövetséget vezető munkája mellett jó tíz év elteltével, 2012-től 2020-ig a Tokaji Íróklub Egyesület elnöke is Szentmártoni János lesz. S ha nem emelt volna már addig is éppen elég megoldandó ügyet, alkotói, irodalmi helyzetet és problémátömeget a vállára, mindezek mellett még tisztségeket vállalt (s ez a lista korántsem teljes) a Móricz Zsigmond Ösztöndíj Kuratóriumában s a Nemzeti Kulturális Alap Szépirodalom, majd Könyvkiadási Kollégiumaiban is. Szellemiségével és számos kézmozdulatával építve tovább mindazt, amit legjobban vállalt őseitől örökölt, s amelynek szolgálatára kihívta az idő.

A sorsfordulat esztétikája

A legnagyobb taglétszámú (csaknem ezer főt számláló) magyar írói szervezet elnöki tisztsége pedig (már csak nehézségi ereje miatt) – a személyiségére kirótt csaknem egy évtizeden át – meglehetősen fogva tartja a sikeresen indult költőt és író, másfelől viszont új távlatokat, irányokat is megnyit tehetségének. S ez a feladatkör, miközben interjúkkal, nyilatkozatokkal emelte újra meg újra az elnököt – szervezetével együtt – a nyilvánosság fényébe, munkásságát szépirói műveinek modulálása mellett elsősorban az elméleti-teoretikai irányokba ösztönözte. Pedig nemhogy írásra, még olvasásra is alig marad ideje: „Szégyellem, de amióta elnök vagyok, s mellette számos közösségi feladatot vállaltam, hogy segítsen a könyvek íróinak boldogulását, alig van időm olvasni. Egyszerre négy-öt megkezdett könyv vár rám rendszerint a lakás különböző pontjain (ablakpárkányon, éjjeliszekrényen, konyhapulton...), de esténként pár oldal után már csukódik is a szemem...” – írja küldetése utolsó évében, a *Könyv és diófa* című karcolatában (2019). Jóllehet, a szépirodalmi alkotásaira fordítható időt feladatainak köre jelentős mértékben korlátozza, de azt mégsem szünteti meg – vagy adhatja fel – teljesen. Szentmártoni János ebben a magasabb vezetői feladatokkal terhelt és behatárolt pálya-időintervallumában is két szépirodalmi könyvet (egy kisregényt és egy verseskötetet) tesz közzé, noha az is bizonyos: az írószövetségi küldetéstől távol maradás ebben a majdnem-évtizedben írói elmélyülése tágabb esélyeit, az írói művei, kötetei darabszámának többszörösét eredményezhette volna.

Az e terepeken időlegesen szüneteltetett, csökkentett avagy „elodázott” teljesítmény-kiteljesítés helyett viszont egy olyan alkotói vektor, és annak révén olyan új teljesítménykör esélye kerül az alkotó ember tudatába, amely mindaddig csak periferikusan, háttérismeretek tömegeként volt jelen műteremtő világában. Ez pedig a (magyar szakos egyetemi tanulmányai után) most ismét tudatosan gazdagított irodalomtörténeti és -elméleti elmélyülésnek, ismeretágitásnak a tartománya, különösen pedig az abban fogant tradíció-értelmezés, örökség-feltárás, és ezek viszonya a kor irodalmához. Mindezekkel együtt fontossá válik az egyes előd-alkotók súlyponti helyének pontosabb meghatározása is – részint az írószövetségi progresszió, részint a további személyes út kijelöléséhez. S természetes módon kapcsolódik ezekhez a vezető funkcióhoz kötött új igényekhez az addig nem, vagy kevéssé látott közvetlenebb előd- és kortárs művek, pályák feltáró elemzése is. A mindezek talajáról kifejtett (idősebbektől vagy fiatalabbaktól egyaránt származó) kortárs művek programszerű elemzését – ilyen irányú korábbi munkáit kiteljesítve – tanulmányokban, ismertetésekben, recenziókban végzi el. S a betöltött pozíció függelékeként tűnnek fel egyre erősebben a pályán az összegző értékű interjúk, irodalomtörténeti áttekintések, előadások és egyéb nyilatkozatok is. Ezekkel az új vagy a peremtevékenységből központi helyekre kerülő szemléleti, tartalmi és műfaji irányulásokkal az az ismeretanyag is igen jelentősen mélyül és gazdagodik, amellyel az alkotó saját szépirói munkásságának további útjait is árnyaltabb finomsággal, nagyobb irodalomtörténeti távolságokból is motiváltan jelölheti ki. Az írószövetségi elnöki tisztségtől és a belső igényektől egyszerre inspirált tájékozódási kör-kiterjesztés ezért nemcsak egy rangos írószervezet irányításához, hanem a saját szépirói alkotómunkához is a korábbiaknál gazdagabb és jóval körvonalazottabb – megerősítő avagy kiegészítő – elméleti, erkölcsi és esztétikai mértékpontokat adott.

Összességében tehát ez az új léthelyzet a korábbi, alapjaiban alkotói munka mellett az írás új típusainak változatait (a múlt mélyebb felmérését, a koncepcionális, a szervezeti működés feladataira koncentráló elméleti írások megfogalmazását, a fiatalok s más pályatársak könyveihez való erősebb fordulást stb.) evokálta a szerzőben. Ez a gyűjtemény az írói munka új körülmények szabta megváltozásának mindkét irányát összegzi: részint bepillantást ad a közvetlenül az írószövetségi irányítás reflexióiban született művekbe (interjúk, tervek, nyilatkozatok, az adott korbéli irodalomtörténeti jelenségek, irányok, ízlések, szakaszok stb. értelmezése), részint pedig az elméleti vonásokat viselő kritikai s már-már irodalomtörténeti munkásság új eredményeibe (új könyvkritikák, az irodalmi örökségek át- és újragondolása, új életmű-áttekintések stb.). A könyv átütő tanúságot tesz a Magyar Írószövetségre vonatkozó terveken, beszámolókon, összegzéseken, jelentéseken, a mögötte álló, és e feladatkör háttérében megképződő műfaji körzetű és

egyre gyarapodó számú, a szerzőket, a folyamatokat elemző műveken át Szentmártoni Jánosnak a csaknem egy évtizedre a költői és az írói tevékenysége fölé emelkedő második életművéről. S tanulságaiban is igen jelentős, erős dokumentációt ad át a jövőnek, ami e gyűjtemény kiadása nélkül, ilyen világos komplexitásban aligha maradhatna meg – az írók modulálódó emlékezetén kívül – az utókor számára tanúságnak, példának, mérföldkőnek.

Pedig arányaiban kivételesen hatalmas, már csupán az itt összegyűjtött szövegekörpuszt tekintve is az a – az irodalom retorikai, érdekvédő, szervezési és teoretikai oldalán is megmutatkozó – teljesítmény, amit az egykori írószövetségi elnök a könyvben felmutat. Olyannyira, hogy az egyes megnyilvánulások, nyilatkozatok, szóban vagy írásban előadott irodalmi „szövegek” tematikai halmazait (a vezetői tisztsége előtti effajta írásait is a kötetbe építve) tíz fejezetbe kellett szerveznie. Az ezeknek a rendszerébe tömörített munkaösszegzések, az elsődlegesen sokszor szóbeli előadásra szánt vagy írásbeli összegzéseket kívánó műként megalkotott, illetve egyéb természetű dokumentumok közelében a Magyar Írószövetség kilencévi teljesítménye: küzdelmei, erőfeszítései, önszervező és társadalomfigyelő reflexei – felidézve az elmúlt évtizedet – az olvasó számára is közvetlen, érzékletes látvány-közelbe kerülnek. S ezzel együtt az Írószövetség csúcsára emelt vezető személyiség e kapcsolatkörbe illő, ezt kiegészítő, segítő, értékteremtő és -őrző vonásai is elemi tisztasággal mutatkoznak meg.

Könyvbe zárt küzdelem

A kötet a szerző 1998-tól 2020-ig alkotott – nem szépirodalmi, hanem annak alkotásaira, létmódjára, alkotóira, folyamataira irányuló – írásainak válogatott anyaga tehát nem csupán az írószövetségi elnöki tisztsége alatt született e tárgyú munkáit összegzi, hanem az azt (2010-et) megelőző tizenkét év azonos tematikában fogant műveit is. E linearitásban – noha az előző, egy évtizednél is nagyobb időtáv megidézése jól rávilágít a szellemi előkészületekre – meghatározó súlyuk, kulminációs szerepük mégis az elnöki pozíció alatt született műveknek van. A kötet anyagának mennyiségi szempontból meghatározó részét is – összesen mintegy kétharmadát – ennek az időszaknak az írásai teszik ki. A nyitó esszé, *A vers hétköznapijai* vallomását és önarcképét kitágító *Vázlatpontok egy lírai önportréhoz* című első fejezet két interjút is tartalmazó egységében az *Önreflexív sorsélmény* című írás, amely az írói és a vezetői lét alapvonásait rajzolja meg, szintén az egész kötet hangütését, gondolati irányait meghatározóan tömöríti magába. A könyvben számos helyen csillogó vallomásos írásoknak és a teoretikai természetű, valamint a vezetői tapasztalatokat és az írói életmű alapcéljait is rögzítő munkáknak ez az átfogó, konklúziószerűen összefogott sűrítménye a 2015-ben, a Magyar Művészeti Akadémián elhangzott székfoglaló beszéd, amely az olvasót már elemien eligazító iránytűként kap helyet az első fejezet végén.

A tíz fejezetre osztott és – az előhanggal együtt – kilencvenkilenc írásművet tartalmazó könyvet alapjaiban a *Válogatott írások, beszédek és interjúk* alcím alá rendelt különböző műfajcsoportok tagolják, amelyeknek jelentős része – akár olvasásra, akár szóbeli előadásra szánt munka volt is eredetileg – az esszé tágasabb fogalmába sorolható. *A vers hétköznapijai* című, az egész könyvet megnyitó esszé, amely a költészet mivoltát, szerepét, küldetését értelmezi – nem véletlenül, s mintegy előhangként is a kötet írásai és a felcímkézett fejezetek elé illesztve – mindjárt éles karakterű képet ad – a maga rövidségében is – a teljes kötet (előlegezett) stílusáról és a szerzőnek az irodalom értelméről valló gondolatairól. A szöveg egyszerre dinamikus és fénylő: nemcsak a gondolatokhoz, hanem a finomabb érzésáryalatokhoz is hozzáhajlított esszényelv röpi. Minden bekezdését az emberre és az irodalomra nyíló szeretet sugározza át. Az antropológiai alapozású, de a sorokból szakrális és ontológiai fényekre is néző szeretet – az irodalom és az irodalmat teremtő ember iránt – a szövegben a versnek, azon keresztül mindenféle szépirodalmi műnek és a róluk való gondoskodásnak is az elemi létszükségletként való felfogását közvetíti. Szentmártoni János kétséget sem hagy a felől, hogy amikor az irodalomról szól, a létezés egyik legfontosabb értékéről beszél, s ennek a saját életéhez is elemien hozzárendelt entitásnak a védelmében, érdekében elmondott, leírt szavairól, cselekedeteiről, küzdelmeiről és eredményeiről fog számot adni ebben a könyvben.

A kezdő fejezet bemutatkozó portréi után következő – a *Könyvek az ezredforduló tájékaról* című (a könyv szellemiségét mintegy az önportrékkal együtt alapozó) – egységet könyvismertetések, recenziók, kötetbemutatók teszik ki – összesen tizenhét, jobbára kortárs, részint idősebb, ré-szint fiatalabb alkotó opusáról. Az író szépirodalmon – verseken és szépprózán – csiszolt tolla a szakismertetésekén túl ezeket az elemzéseit is az esszé felé hajlítja. Ezt a műfajt és analitikai-közéleti szemléletet fejleszti, egészíti ki átfogóbb igényű és tágabb optikájú írásművé a Csillag Tiborról írt, az *Egy meg nem ismert költő* címen önálló fejezetként szereplő portré (*A madárember*). Ugyanilyen átfogóbb erejű vonásokat mutat fel a *Generációk egymás közt* egységnek a nagyobb irodalmi csoportosulások karaktervonásait és ezek érintkezéseit felmutató két nagyobb lélegzetű munkája is (*Egymásra torlódva; Új hódítók*). Ugyancsak tetemes részét adják a kötetanyagnak az irodalomtörténeti természetű, de szintén esszémódszerrel megírt történeti visszatekintések is a múlt,

valamint a közelmúlt magyar irodalmának legnagyobbjaira, illetve hatásukra az elkövetkező korok irodalmi folyamataiban, látásmódjában. Ezek nagy részét a *Kaleidoszkóp* című hetedik fejezet tartalmazza, olyan alkotók életművét emelve az értelmezői fókuszba, mint (mások között): Petőfi, Ady, József Attila, Weöres Sándor. Más fejezetekből e módszer és műfajváltozat remek darabjaiként az egyik legerősebb személyes példáról, Nagy Lászlóról írott *Nagy László 2007-ben* és az „*Idegen fagyban a zászlótartó*” című munkák (az ugyanígy elnevezett fejezetből) emelhetők ki. S ilyen műveket kínál – egyéb fejezetekben – az egy-egy írói mozgalomra, azok szerepére visszatekintő és értékeit a jelennel szembesítő munkák egy része is (*Szárszó irodalmi öröksége; Egymásra torlódva*).

Az irodalom közeli és távolabbi pontjaira irányuló figyelem, a folyamatszerűségek feltárásának, továbbá az irányzatok, témák, alkotói módszerek közötti kapcsolatkereséseknek és a nagyobb optikai mezőket befogni kívánó irodalomelemző akaratnak az igénye együttesen motiválja és hozzák létre az egyes magyar irodalmi irányzatokra, szakaszokra, mint a jelen forrásaira, tematikai vonalaira és kifejezési módszereire ható, továbbá irodalmunk jövőjére tekintő szélesebb medrű írásokat is. A kötet olvasásában előrehaladva – *A madárember* első, nagyszabású példája után – egyre gyakoribbak – a recenziók, ismertetések, vallomások, kisebb és nagyobb portrék közül kinőve – a hosszabb irodalmi tanulmány, az átfogó igényű jelenség- vagy időszakelemzés és a reflexív, képszerű esszényelv vonásaival átítatott, tág horizontú, hosszabb terjedelmű esszéisztikus értekezések (*Egymásra torlódva; Keleti nyitás az irodalomban; A hidat akkor is építeni kell, amikor lövik; Szárszó irodalmi öröksége*). Az ötödik és a hatodik fejezetek a leghatározottabban irodalomtörténeti forrásvidékek ismereteire támaszkodva, de fő célként a jelen aktualitásaira érzékenyen figyelő szemmel már nem kisebb célra fókuszálnak: a teljes jelenkori magyar irodalom esélyeit, útjait, kapcsolatrendszerét, főbb irányzatainak egymásba kapaszkodását vagy ütközéseit térképezik. Ezekben a munkáiban emelkedik igazán a művész-személyiség a Magyar Írószövetség feladatait, eszméit és törekvéseit nem csupán szervezési, működtetési feladatokban, hanem teoretikai alapjaiban, vonásaiban, progressziója keresésében is magas szinten megjelenítő alkotóvá, és éppen e szándékain át valódi és karizmatikus vezetővé.

A magyar író jövője (ötödik fejezet) és *A lélek oxigénje* (hatodik nagyobb kötetegység) című részekbe rendezett esszé tanulmányok, koncentrált összegzések a legtöbb esetben ilyen távolságokra nyitó műveket adnak. E gondolati-teoretikai-analitikai és programkereső esszék a konkrétabb részletek erőteréből a magasabb írószövetségi és személyes küldetést szintetizáló dimenziókba emelkedve, s a teljesebb magyar irodalom perspektívájába nézve, immár nem csupán az egyedi író és gondolkodót, hanem a Magyar Írószövetség jelenkorát, akaratát is reprezentálják. A nemzeti irodalomtörténet és a jelenkor teljes irodalmának, irodalmi életének és irányzatainak hálózatában rögzítik helyzetét, céljait és lehetőségeit (*A magyar író jövője; A Magyar Írószövetség jövője; Keleti nyitás az irodalomban; A mai magyar irodalom állapota* stb.). S – egyéb fejezetek munkáival is bőségesen kiegészítetten – az ezekben leírtak fókuszából nyilatkozik meg igazán az a küzdelem is, amit a Magyar Írószövetség – és annak vezetője, Szentmártoni János – a szervezet önértelmezéséért, a társadalmi elismertetéséért, az irodalom méltóságáért az ezekkel szembeálló erőkkal – és önmaga gondjaival – az 1956-ban beteljesített szerep teljes vállalásával abban az elnöki periódusban vívott, illetve más irodalmi beosztásában ma is vív. A Nagy László-i „küzdelmes beszéd” ezért számos írás, beszéd, nyilatkozat elemi karakterező vonása lesz: ahogyan korábban kint, az adott időkorú valóságban a küldetés immanens belső emblémájaként szerepelt, akként működik – mint ki nem iktatható örökség – e kötet darabjaiban is. Noha a könyv számos írásában élesen megjelenik ez a vonás, a Nagy László-i üzenetnek a legerősebb, mába nyíló gondolattartalmait (a költő *Hószakadás a szívre* című, életében utoljára megjelent verséből kiemelt) „*Idegen fagyban a zászlótartó*” című, kilencedik fejezet foglalja össze. Az előző, a nyolcadik, a *Mintha Isten szemébe néznénk* címet viselő egység, átevezve a kortárs képzőművészet területére is, a retorikai műfaj minden fontosabb jellemzőjével átítatott (metaforikus beszéd, tárgyszerűség, képi elvonatkoztatás, a kép és a gondolat, a vizualitás és az irodalom egymásra szikráztatása) kiállítás-megnyitókát fog egységbe. Az utolsó fejezet, *A költészet kalózfelvételei* pedig a személyiség önfeltárásával, rejtett vonásainak fényre emelésével, mindennapjaival, belső viaskodásaival, vallomásaival, érzelmeivel telített esszéformákban a feladatai, vezetői és írói szerepei mögött álló, egyszerre elkötelezett és szabad „én” világát tükrözik. Érzékeny és – metaforáival a képviselt logikai utakat tisztán bevilágító – pontos esszényelven emelik az emlékeket, arccokat, emberi helyzeteket az olvasó tekintete elé.

Öt interjú szerepel a könyvben, amelyek a pálya jelölt periódusának öt különböző pontjáról mutatják be, mérik fel a szerző írói és emberi állapotát. Ismétlődés mégis alig van bennük, csupán az életrajz sarkalatos elemei vetődnek fel újra és újra az egyes lapokon, de azok is gazdagodó, nóvumokat viselő, vagy más és más sorsértelmekre nyitó megvilágításban. Önletrajzi elemek, családi emlékek, a pályakezdet történései, a mintáknak fogadott személyek és alkotói törekvések, a műfaji gazdagodás stációi, gondjai és eredményei komplex és őszinte vallomásokban szólalnak meg lapjaikon. S nemcsak a személyiséget mutatják be: a „főszereplő” alakja köré a történelmi idő, a konkrét társadalom képei, és abban az irodalom jellegzetes vonásai is erős kontúrokkal odarajzolódnak. Ezek az életútra, a szépírói alkotásokra, a műfajok vagy műfajváltozatok bőséges halmazára irányuló, a kérdező „másik ember” személyét is a kötet arculatába vonó és (a kérdés tematikája, a beszélgetés, azaz a pálya időrendje, illetve az abban megjelenített problémakör természete szerint)

különböző fejezetekben (*Vázlatpontok egy lírai önportréhoz; A magyar író jövője; „Idegen fagyban a zászlótartó”*) elhelyezett interjúk, riportok (sorrendben Kondor Péter, Bíró Gergely, Szakolczay Lajos, Sümegi Noémi és Györgyei Szabó Magdolna kérdéseire adott válaszok) szervesen és az idő menetrendjében új és új személyiségtartalmakat felmutatva egészítik ki a kötet műveit. Részint az írószövetségi munkák, törekvések, részint az író-költői tevékenység, részben az önfeltárások-önvallomások, teoretikai nézetek oldaláról gazdagítják a kötetben feltárt időt: a huszonkét év emberi útját.

Az író és a nemzet

Fontos és külön kiemelendő vonása a könyvnek, hogy Szentmártoni különböző műfajú, tematikai körökben és részint lineáris időrendben, részint tartalmi csomópontokon csoportosított írásai nem csupán az irodalmat művelő ember műhelytitkaiba, alkotói módszereibe, céljaiba és a Magyar Írószövetséget vezető elveibe adnak bepillantási réseket, hanem a költő-író irodalomról és társadalomról való általánosabb gondolkodásába is. Ebben a gondolkodásban pedig – az ötvenes évektől induló alaplapon – egy alaposan átgondolt, komoly irodalomtörténeti ívű látásmód és értéktudat határozza meg önmagát. Középpontjában kezdetben az előbb a diktatúrával küzdő, gyakran annak áldozatául is eső, majd általa félresodort alkotók és értékek állnak, később, a rendszerváltás utáni időkből pedig a korábban eltaposott minőségeknek és a fiatal irodalom társadalmelemző csoportjainak a múlt (és egyre inkább a jelen) árny- és rémképeivel való viaskodása. S ezek hozadékában a divatként a legmagasabb korszerűség ruházatában – olykor maskarájában – magukat feltüntető, a magyar kultúrába nyugatról kopírozott irányzatok – sajátosan helyi és provinciális – elméleti-gyakorlati (írói) modulációival történő szembesülések személyes és írószövetségi vívódásai, küzdelmei is. Az első fázist érintve külön tanulmányt érdemelne a törődés és a szeretet – oldalak tucatjait értelmező, méltató szavakkal feltöltő – elemzői megnyilvánulása, amellyel Szentmártoni János a Rákosi-, majd a Kádár-diktatúrában elhallgattatott, bebörtönzött, kivégzett, öngyilkosságba vagy korai halálba hajszolt alkotókról és ezek csoportjairól emlékezik. Ahogyan az emlékezetből is kiradírozni – kitépni – akart arcukat kiemelni a feledésből, és tudatosító módon a jelen tekintete elé helyezi őket. Így kerülnek tollat fogó kezébe a „füveskertiek”, azután az egyes ellenálló, üldözött vagy mellőzött személyek kapnak – sokszor életrajzi és történelmi dokumentumok vonásaival átszőtt – elemzést a könyvben. Az ötvenhat utáni időkből mások között Gérecz Attila, Béri Géza, Kárpáti Kamil, azután később – a fizikai túlélés idői után, a kádári „konszolidáció” nyomasztó esztendeiben – az Átlók csoportba gyűlt alkotók, s az írók-költők mellett más művészeti ágak képviselői: képzőművészek és zenészek is. Az egyes alkotókról vagy csoportokról szóló emlékezés- vagy tanulmányos olykor szabályos monográfia esélyeit hordozza, annak mintegy előkészületeit mutatja fel (*A madárember, Egymásra torlódva, A felejtés ellen. A „váci füveskertiek” 1956 utáni pályaalakulása*). Szentmártoni nemcsak nyomasztó mélységeiben, sorskanyarulataiban ismeri ezeknek az alkotóknak a pályáját és – számtalanszor idézetekkel is elemzéseibe vont – műveit, hanem „tisztá szívvel” azonosul is velük. Nemcsak az irodalmi szöveget, a festményt, a zeneművet létrehozó művészt látja bennük, hanem a hatalomtól következetesen megnyomorított, gyakran a társadalom legalsó rétegeiből is kivert, a létezés peremére szorított, sőt, sokszor e határokon át is lökött szenvedő embert – és magyar író.

A költő- és íróportréiban másutt is mindig ott a magyarság és az ország sorsával történő szembesítés, annak az adott történelmi háttérnek a rajza, amellyel a nemzet alkotóinak időről időre szembesülniük kellett. A látszólag apolitikus Weöres Sándorról írja például, milyen torzító társadalmi erőrendszerben volt kénytelen működtetnie kivételes költői képességét, műveltségét: „Ha zeneszerzőnek vagy képzőművésznek születik, akkor is az elsők között lenne – ez már pusztán a lírájából is kitűnik: zenei-ritmikai virtuozitása, képalkotásának és képi láttatásának professzionalizmusa. De ő a nyelv zsenije és a költészet géniusza lett. Olyannyira univerzális és magyar egyszerre, hogy Nobel-díjjal kellett volna kitüntetni, ha díjjal egyáltalán mérhető lenne a tehetség. És hát nem tehetett róla, hogy egy kicsivé kaszabolt ország hazug diktatúrájának belső emigránsaként volt kénytelen élnie igen gazdag életét. Ráadásul ez a költészetén a legapróbb nyomát sem hagyta – csak a világ lett szegényebb nélküle” (*Az ég-sapkájú ember*).

Szentmártoni János írói műveinek sarkalatos jellemzője: a több műfajban is alkotni képes tehetség, vagyis a sokszínű írói képesség értékei – emberről, nemzetről, irodalomról való gondolkodása tükörképeiként – az evidencia természetességével mutatkoznak meg a könyvben. A szépíró versei, kisregényei, memoárjai mellett az irodalmat mélységeiben elemezni tudó szakember recenziói, könyvismertetései, tanulmányai, pályaképei, az irodalmi folyamatokat feltáró és bemutatató összegzései – korábbi kötetei után – e könyv révén is ismételtelen és bizonyítva képezik igen fontos részét munkásságának. A régebbi és a közelmúlt nagyjai, az ötvenes években fellépett, majd a pályájuk és sorsuk gulágjaira, pályalehetőségeik recski táboraiba száműzött alkotók mellett irodalomtörténeti igénytelenséggel tekint kortársai: az idősebb nemzedékek képviselői, valamint a saját pályatársak: a vele hasonló korúak nemzedékének irodalmi és irodalompolitikai beágyazottságára és értékteremtéseire is. A régi vagy a régebbi magyar irodalom számára fontos

alkotói (Balassi, Kölcsey, Petőfi, Ady s a többiek) és a legfiatalabbak nemzedéki pólusai között széleskörűen jelöli meg szemléletének értékkutatási mezőit. Rózsássy Barbara, Falusi Márton, Filip Tamás, Háy János, Koppány Zsolt s a határon túliak, a nála sokszor még fiatalabbak: Bék Timur, Marcsák Gergely és a többiek műveit elemezve e nemzedék s az utánuk jövők mai irodalmi szerepének, küldetésének, poétikai és világgépi természetének számos vonására mutat rá. Szembesíti őket közvetlenebb és távolabbi elődeikkel, s a kortárs törekvések párhuzamaival is. Az ő körükben felnőve és a maga legjellemzőbb alkotói és értelmezői vonásait is e nemzedékben találva meg – az elemző akarat bátor nyitottságával nyúl a körülötte alkotó idősebb szerzők műveihez is. Így vonja értelmezői látóterébe Tóth Erzsébet, a Kilencek, különösen Oláh János, majd Ágh István, Báger Gusztáv, Dobai Péter, Deák László, Majoros Sándor és más írók műveit: költeményeiket, rövid és hosszabb prózáikat, tanulmányaikat és esszéiket. A mindezekben a munkáiban egyre halmozódó, és elvekben, esztétikai kontúroknak is egyre kristályosuló irodalomelméleti és -történeti tapasztalat egyre szélesebb körű rálátást biztosítanak számára a kortárs irodalmi folyamatok kitisztult megrajzolásához és ezek tudatosításához is.

A Generációk egymás közt, A magyar író jövője és A lélek oxigénje fejezetek – más egységek szintén folytonosan az irodalom értelmére, küldetésére rákérdező villanásaival együtt – a műről, a pályáról, a küldetésről és a programadról való gondolkodásának epicentrumát adják. Ebben a három fejezetben számos forrással alátámasztott, széleskörű olvasottságon és viláértelmezésen nyugvó, írói színvonalú és irodalomtörténeti igényességű tanulmányt ad át az olvasónak. Az itt elhelyezett írások lényegi sűrítettségben tartalmaznak olyan vonásokat, amelyek a szerző – az alkotó és a vezető – legbelső erőforrásait, céljait, világgépi és esztétikai normáit, tájékozódásának nemzeti, európai vagy egyetemes kiterjedését s cselekvési irányait, területeit nevezik meg. Teljes koherenciájában mutatják fel az egyszerre az európai történelemben, a hazájában és a Magyar Írószövetség élén álló vezető és alkotó ember szemléleti és tevékenységi koordinátáit. S a napnál világosabban azt is, hogy ezek a gondolati és tett-irányok messze kinőnek az irodalom vagy az irodalmi élet szűkebb köreiben mozgó intézkedésekből, a szervezési és programalkotási munkákból. S az irodalom és az irodalmi lét mediátor-erőin keresztül a teljes huszonegyedik századi Kárpát-medencei magyar lét progresszív restaurációját, tömören: társadalmi, szellemi, erkölcsi jövőképét szolgálják. Az irodalmi lét alapkérdései mögött Szentmártoni János e természetű művei ezért – alapvektoraikban – mindig teljes körű társadalmi elemzést vázolnak fel.

Ami felé az új Európában a leghatározottabban törekszik: egy újragondolt magyarság a 21. század történelmi és kulturális feltételei között. Hiszen a közelmúlt és a jelen értéktudatában hatalmas káosz uralkodott, s kavargó ma is. A múltból itt maradt és leplezett vagy átöltözött erők között vajúdik, hányódik, akarja kibontani magát a korszerű és magas minőségű nemzeti kultúra, s abban a nemzeti szellem. S nem parányi, de óriási és az abszurditásokkal is harcra kelni kénytelen ez a feladat „egy olyan országban, ahol egy nagy múltú gimnázium újdonsült igazgatója tanértekezleten szavazásra bocsátja a demokrácia jegyében, hogy az iskola megünnepelje-e március 15-ét; ahol bizonyos történelmi traumákról a diákság nagyobb részében vagy magát elitnek beállított és kommunikált értelmiségi körökben ciki vagy tilos beszélni; ahol a minőségi művészetet fokozatosan száműzték a médiából; ahol az egész Kárpát-medencei magyar irodalomra annyi összeget fordítanak egy évben, amennyit a legújabb botrányok hullámain fölvetődött szaktanácsadók markolnak föl néhány havi munkájukért – abban az országban súlyos morális és minőségi zűrzavar uralkodik” (*A magyar író jövője*). Nemzeti programjának markáns része az is, hogy eredendően a magyar irodalom történeti alapokon kialakult fájdalmas megghasadásainak, ellentáborokra szakadozásának megszüntetéséért lépne fel – ha nem ütközne számos irányba fordulva a még ma is merev vagy egyre merevebb falakba. Ahogyan a *Nagy László 2007-ben* üzeni: „Nem hiszek a megosztottságban. Az én generációm művészetében nem látok éles határokat. Sokáig reménykedtem abban, hogy ezt a megosztottságot, ezt a kibékíthetetlennek látszó ellentétet mi majd föloldjuk egyszer s mindenkorra – ma már érzékelem, hogy egy ilyen kártékony örökség fölszámolásához jóval több idő szükséges. Talán majd a mi gyerekeink életében fog bekövetkezni.” A rendszerváltozás utáni irodalmi életünk, különösen a fiatal irodalom egyik legnagyobb gondját: a táborokra szakadás kínját mondja ki akkor is, amikor az ezredforduló körül fellépő nemzedék irodalmi útkereséseiről beszél. „Az ezredfordulóra többé-kevésbé egyértelművé váltak a főbb irányvonalak, amelyek bizonyos esztétikai iskolák ’utasításait’ tüzték ki zászlaikra – de a pályakezdők továbbra is ugyanolyan dilemmákkal találták magukat szemközt, mint a tíz-tizenkét évvel azelőttiek. Kezdve azzal, hogy ha X lapnál már leközltek a versét, Y laptól minden magyarázkodás nélkül lendítették ajtón túlra, mondván, döntse el ’végre’, hová is tartozik” (*Egymásra torlódva*). Ennek az éles kettészakítottágnak a kínját nemcsak az irodalmi lét, hanem a társadalmi működés egyik legnagyobb katasztrófájának is tartja: „Egy kifárasztott, egymásnak ugrasztott, értékeiben elbizonytalanodott konzervatív – és egy morálisan végletesen lezüllött, hitelét vesztett balliberális értelmiséggel merre tovább?” (*A tegnap holnaputánja*).

Az újragondolt magyarság igénye és történeti példája egyszerre, egymásra vetítve szóval meg a Magyar Kultúra Napján 2011-ben elmondott beszédében is. *Az igazmondás fedezete* ekként emeli a múlt erőfeszítéseit a jelen modelljévé: „Kölcseyék tisztában voltak azzal, hogy hazát építenek, nem lehet hibázni, sem mellébeszélni. Azt is tudták, hogy minden nagy jövőt egy aprólékosan kidolgozott, munkával felfűtött jelen biztosíthat, amelynek minden percét vállalni kell. Az is természetes volt a számukra, hogy gondolkodni tanítsák népüket, versenyképesebbé tegyék szellemileg, hogy ne tudják eladni Európa piacain.” Átfogó gondolkodását jellemzi, hogy a teljes nemzeti működés, az ország-létezés széleskörű

szerkezeti átlátása – benne a családokkal, gazdálkodó és kulturális közösségekkel – is ott áll az irodalomra vonatkozó érvei mögött: „De nagyobb összefüggésben gondolhatunk például az ökológiai felelősségérzet fölerősödésére, a biogazdálkodás és az önellátó családi gazdaságok terjedésére, a kisebb falvakban újraindult cserekereskedelemre – vagy más szempontból a népzene iránti érdeklődés fölélnkülésére, vagy teszem azt az ezoterikus irodalom térhódítására. Látszólag egymástól távol álló jelenségek ezek, de mind arra engednek következtetni, hogy egyre többen vannak azok, akik kiábrándultak a multikulturális Eldorádó hazugságaiból.” Sorozatosan és következetesen filozófiai, társadalomelméleti és antropológiai rendszereket, gondolati tartományokat érint meg, amikor az új irodalmi lét arculatát keresi és rajzolja a jelenkori Európában: „egy olyan világban, amely látszólag a logikára épít, de a lényegében nincs semmi ésszerű. Amely a rend illúzióját élteti, de díszletei mögött a káosz tivornyázik. Amely az embert helyezi mindenek elé, miközben egészen embertelen. Amely a szabadságot tűzte ki zászlajára, de rabszolgák millióit veri láncra s vonultatja föl nap nap után a Pénz delejező trónusa előtt” (*A tegnap holnaputánja*).

A *Generációk egymás közt* fejezet *Egymásra torlódba* című hosszabb elemzése a más témákat is jellemző összegző, átfogó erő hídján közelíti az író nemzedékéhez, a jelen legfontosabb nemzedéki, izlésbeli, hagyomány-átörökítő – vagy -tagadó – tevékenységéhez. Történeti szempontokat is érvényesítve, az egymáshoz kapcsolódó generációk láncolatát is nézve, elsősorban a saját, az általa „láthatatlannak” nevezett nemzedék önmeghatározását végzi el. A legfőbb – az előző, az „arctalan” nemzedéktől megkülönböztető és azzal rokon – vonásokat, továbbá a megjelölhető hagyományokat is a pontos szinkron és történelmi elemzés eszközeivel végzi el. A belső csoportosulások, a kiadói helyzet, a lapok közvetítő tevékenysége áttekintésével, a műfajváltozatok különbségeire, a szemléleti modulációkra is rámutatva, pontos irodalomtörténeti megfigyelésekkel s a legszélesebb társadalmi környezetben értelmezi a generációk jellegét, tagolódását, helyüket és szerepüket. Az egység másik tanulmánya (*Új hódítók*) a már a „láthatatlan” nemzedék után fellépők egy csoportját: Bék Timur, Marcsák Gergely, Polgár Kristóf és Regős Mátyás új köteteit – mint eljövendő törekvések jelzéseit értelmezi.

Az ötödik fejezet, *A magyar író jövője* (2010), annak különösen azonos című nyitótanulmánya, együtt *A Magyar Írószövetség jövője* (2011) című irányadó vezetői programnyilatkozattal s a fejezet több más írásával – az irodalmi cselekvések, értelmezések, értékelések, örökségek felmérésének alapzatán – már nem csupán a megújítandó – és 1956 örökségét alapkőnek tekintő – Írószövetség arcát készítik elő, hanem az újragondolt magyarságot is. A rendszerváltozás első évtizedét követő idők politikájába merészen belépő írószövetségi elnök az irodalomból messze kitekintő perspektívát képviselve alkotja meg helyzetelemzéseit és programját. Kiindulási alapja eleve igen mély: a nemzeti történelem alakításába elődként belépő írók szellemi hagyatékára alapoz. A saját kora részint politikai látómezők, részint esztétikai-poétikai felfogások mentén rendeződött – kettészakadt – magyar irodalmi világot Petőfi, Ady, József Attila, Illyés Gyula, Németh László, Cs. Szabó László, Nagy László történelmünket megítélő és formáló gondolati reflexióival, azoknak a jelenbe is átnyúló rezonanciáival vagy erősebb vektorokkal közelíti meg. Érvei, nézetűtköztetései mögött, a jelen Magyarországon, az irodalomból magasan a nemzeti sorsra tekintő elképzeléseknek a nemzeti hagyományból merített hatalmas háttérrel áll. A „kultúrát nemzetstratégiai szintre emelő kormányzás” gondolatát – nem csupán írószövetségi, hanem állami szinten is megvalósítandó cselekvések prognózisában – már több mint tíz évvel ezelőtt világosan fogalmazza meg. „Egy, a kultúrát nemzetstratégiai szintre emelő kormányzást, egy átgondoltabb mecénatúrát és egy nem megalkuvó, progresszívebb, kezdeményezőbb író- és művésztársadalmat kívánok hazánkunk. Mert a gazdasági, szociális tűzoltásokkal mindig csak a holnap problémáját oldjuk meg – a holnapután előfeltétele az oktatás és a kultúra intézményeinek és moráljának a helyreállítása” (*A magyar író jövője*). S nem csupán elvi-ideológiai síkon, hanem az alkotókat segítő, védő, munkájukat az olvasókhoz eljuttató új intézményrendszeri háttér kialakításával, illetve a meglévő szervezetek tartalmi megújulását célzó igények felvázolásával is ezt az új irodalmat és új magyarságot készíti elő. A Nemzeti Kulturális Alap, abban az irodalmárokat érintő támogatási rendszer és a szépírói könyvek terjesztését segítő Márai-program s a Magyar Könyv Alapítvány tevékenysége ilyen látószögekben – a lobbik, az egy oldalra húzó szemléletek, a fölösleges konfrontációk kiiktatásának céljából – kerülnek elemzésre és megítélésre.

A Magyar Írószövetség jövője című 2011-es programbeszéd, tisztújító előadás – a 2010-es, *A magyar író jövője* előadása után – szintén ezeken a vektorokon, de már a konkrét cselekvések igen sok javaslatával kibővítve kezdi meg a Magyar Írószövetség és az általa körbeírható irodalom és irodalmi élet nemzetstratégiai igényű átalakítását. Szentmártoni János írószövetségi elnöki programnyilatkozata az újjáalakulásnak ezt a szükségességét, érveit, a bénító múltbeli és új szellemi-politikai hálózatokból kiszakadásának akaratát, kiteljesedési útját meggyőzően és stílusában is magával sodró erővel rajzolja meg. A rendszerváltozás után kialakult lesüllyesztő akaratokkal szemben eredendően és konfrontáló legitimitációval emeli fel a szervezet valóságalelemző, a legtisztábban forradalmi hagyományait. „Az az írószövetség tengődik ebben a helyzetben – mondja 2011-ben, utalva az adott állapotokra is –, amely mind az 1956-os forradalom, mind pedig az 1989-es rendszerváltás szellemi előkészítésében letagadhatatlan érdemeket szerzett. Amelynek elnökei sorában olyan alkotók, irodalomtörténészek áldoztak éveket az irodalom ügyéért a legutóbbi időszakban, mint a kortárs dráma fejedelme, Hubay Miklós, akit az elmúlt két évtizedben kolónoszi magányra ítél az emberi butaság és

érdektelenség, Cseres Tibor, Göncz Árpád, Jókai Anna, Tornai József, Pomogáts Béla, Kalász Márton és Vasy Géza. Amikor a Magyar Írószövetségre gondolunk, hajlamosak vagyunk inkább csak a múltjáról beszélni, hogy mi mindent tett a magyar nemzet megmaradásáért, kultúrájáért. Én most hadd írjak a Magyar Írószövetség jövőjéről. Meggyőződésem, hogy a magyar irodalom újjászervezésében ugyanolyan érdemeket kell szereznie, mint 1956-ban vagy 1989-ben.”

Nagyon fontos elem e programsorban a magyar író intellektuális és megélhetési háttérvilágokba nyomott helyzetének, anyagi kiszolgáltatottságának kimozdítási igénye a holtpontról. Szentmártoni részletesen elemzi az adott időpontig vezető aláminősítő folyamat társadalmi, lélektani, nemzetközi és irodalomelméleti okait, nem hallgatva el az irodalom árulásait sem. Az író, a könyvkiadó, a szerkesztőségek, a műhelyek anyagi helyzete egyetlen mondat metaforáján is lényegfelmutatóan csillog át: „Amíg Krúdy egész éjszakát át tudott mulatni egyetlen cikke árából, addig az ma egy kisebb bolti bevásárlásra sem elég. Amíg mondjuk a 60-70-es években egy regény tiszteletdíjából fél lakást vásárolhatott az író, addig ma ez jó, ha egy havi átlagfizetést kitesz” (*Irodalmunk létkérdései*). S a méltóságnak ebben a visszaszerzési küzdelmében nemcsak a külső feltételek átalakítása révén, hanem magukban az alkotói szellemiségekben is forrásokat keres. „Ha az írók többségének sikerül fölismernie, hogy a magyar irodalom sorsa nem pusztán az egyéni karrierig terjed, hanem jóval tovább, akkor idő után a kulturális politika is komolyan fogja venni, és belátja, hogy az irodalom, a kultúra ugyanolyan nemzetstratégiai ágazat, mint az oktatás” (*A Magyar Írószövetség jövője*).

A programbeszéd elvieken túlmutató, pragmatikus természetű nagy értéke, hogy az író és az irodalmi mű méltóságának helyreállításáért fellépő cselekvésterveket a teljes magyar könyv- és lapkiadói, műhelyszervezési, könyvtári, oktatási és egyéb kulturális keretekbe is beágyazza. *A tegnap holnaputánja* ezt a tágító gondolati mezőt szélesíti tovább: Szabó Dezső, Kodolányi Gyula, a filozófus Molnár Tamás észrevételeit is integrálva – és a nemzeti jövőt európai horizontokból is szemrevételezve – a teljes magyar társadalom jövőképehez illeszkedően veti fel az értelmiség felelősségét, az oktatás, az anyanyelv, a „népművelés” alapkérdéseit és a megélezott átalakító munkában az irodalom hatóerejét. *A tegnap holnaputánja* nagyívűen mutat az európai méretekben gondolkodás szükségességére is a nemzeti irodalmat fejlesztő, új utakra nyitó feladatrendszerben. Az írás a kitekintést a Kárpát-medencéből, az európai látószöveget, abban a nemzet és a nemzeti irodalom esélyeinek felmérését a belső munkálatok megindítása előtt egyenesen a megfogalmazott célok alfájának és ómegájának tekinti: „Mára egyértelműen bebizonyosodott, hogy az önálló gondolkodás, a közösségben való önmegélés nem csupán a diktatúrának, de a nagytőkének is ősellensége. Független értelmiségi réteg pedig nincs, nem is volt, s különben is, nem véleményformáló erő szakmai határain kívül. Sőt, a nemrég elhunyt Molnár Tamás filozófus szerint »Európának nincs szellemi elitje, ami nélkül nem létezik valódi kultúra. Az elit helyett bürokrácia van, egyéni haszonlesés, legfeljebb lobbizmus, vagyis kis érdekcsoportok hatalmi vetélkedése.«” Európai és világirodalmi tájékozódási pontokat jeleznek – egyéb írásaiban – az egyetemes irodalom legnagyobbjaira, közöttük Jean Roussetot, Camus, Adorno, Robert Escarpit, Tolsztoj, Bulgakov, Ajtmatov műveire tekintő megnyilatkozások is.

S Európa nemcsak mint a nagytöke természetéből fakadó veszélyforrások terepe, hanem mint a legjobbjaiktól képviselt folyamatos értékvédelem is a szerző látóhatárába emelkedik. „Nyelvünket, kultúránkat, történelmi emlékezetünket nem kótyavetyélhetjük el Európa piacain. Az erős nyugati nemzetektől ne azt lessük el, amit sulykolni akarnak, hanem amit valóban cselekszenek, hogy például milyen óvintézkedéseket tesznek kultúrájuk, identitásuk, anyanyelvük védelme érdekében. Nem csupán Európa, de az egész nyugati civilizáció újra válságba sodródott, s ez természetesen nem mostanában kezdődött, hanem már a hidegháború évtizedeiben, és nem a gazdasági válsággal indult, hanem a morálissal...” A múlt köteleihez még sok szállal rögzített helyzetet megváltoztatni akaró, a nemzet önbecsülésének eszméjét is szolgáló cselekvő magatartása ezért nemcsak irodalomszervezési, hanem politikai program is. Eredményei az irodalmi élet számos területén valósultak meg, tudatosultak, és teljesebben napjainkban is tovább. A nemzeti önbecsülés, a jövőhit stabilizálása, az irodalom szeretetét helyreállító oktatás, az írókat segítő programok s a teljesebb kulturális intézményrendszer egybekapcsolása számos cselekvési részmozzanatot határoz meg. Így mindenekelőtt a könyvtől, az irodalmi műtől elidegenített olvasók visszahódítását a sorsukat tükröző igényes művek és új fórumok teremtése által. Ennek az akaratnak az eredményeit (a működtetés új formái, honlap, új kapcsolatok, programok) a *Túlélni* című írás taglalja részletesebben. S a korábbi alkotásokhoz – és önmaga irányadó gondolkodási metódusához – illeszkedően kiterjedt irodalomtörténeti érvhálózaton – mások között Mikszáth, Krúdy, Nagy László cselekvési nyomvonalain – rajzolja fel 2011-ben a Magyar Parlamentben (a Magyar Művészeti Akadémia és a Nemzeti Kulturális Alap új értékeire is kitekintve) az írói élethivatás új modelljét, amely megteremtésének szorosan együtt kell járnia a könyvterjesztési és bolthálózat, az intézményi hátterek, a folyóirat-támogatások, a vidéki fórumok s folyóiratok, valamint a társadalmi kapcsolatok megújításával is. E megújulásnak intenzív része a határon túli magyar írókra kiterjedő fokozott figyelem is. S a határokon túlra tekintő tájékozódását ugyanakkor nemcsak a magyar kisebbségek irodalmának és törekvéseinek számos helyen kifejtett támogatási igénye jelöli meg, hanem a szomszéd és más népekkel kialakított vagy kialakítani szükséges kapcsolatok éltetése s ebben új távlatok keresése is, mind a műfordítások, mind az együttműködések terén. Ezt a tájékozódását koncentráltan reprezentálja a kolozsvári Lucian Blaga-konferencián 2011-ben elhangzott előadása. Az egymás felé nyitás, a hidrakás a román szerzők műveiből vett idézetekkel telített előadásban a címnek megfelelően: *A*

hidat akkor is építeni kell, amikor lövik alapelvét állítják a megújult Európa kézfogásokat kereső mozgalmában újszerű fényekbe – a két nép közötti irodalmi kapcsolatokban. A többi fejezetbeli írás (*Irányba rendeződni; Néhány szó, mielőtt öltre mennénk; Az erkölcs bajnokai? Na, ne!*) pedig arról tanúskodik, hogy a szerzőtől – és elnöktől – nem idegen a konkrét irodalmi viták mezőin kiálló kardforgatás: az újabb társadalmi és irodalompolitikai küzdelmekben történő nyilvános megszólalás sem. Irodalmi, kulturális csaták, sajtóbeli és más médiumokban zajló viták, ütközések, például a Kárpát-medencei Tehetséggondozó Nonprofit Kft.-t, a Tokaji Írótabort ért vádak és egyéb (kiadói, műfordítói, oktatási stb.) konfrontatív ügyek kapcsán is nyílt beszéd, egyértelmű hozzáállás jellemzi megszólalásait. „Felháborítónak tartom, hogy bizonyos liberális pályatársaim az erkölcs bajnokaiként szeretnék magukat feltüntetni, miközben sokszor lenéznek és megszégyenítik mindazokat, akik nem az ő táborukat erősítik, akik más értékrendszer mentén építik az életművüket és a karrierjüket” (*Az erkölcs bajnokai? Na, ne!*).

A lélek oxigénje fejezet rengeteg történelmi előzményt, okot és okozatot, meglátást, összefüggést merít fel tanulmányaiba – az íróról, az irodalom társadalmi szerepéről, az irányzatokról, az alkotónak és a műnek a történelemmel, a politikával, a közélettel, az emberi személyiségekkel, a külfölddel és a műfordításokkal való kapcsolatairól. A *Keleti nyitás az irodalomban* című összegzését a politikai kaputárás erős kulturális áramlataként fogalmazza meg. A Lakiteleki Népfőiskola Keleti Nyitás Kollégiumában, 2013-ban elhangzott – moszkvai és szentpétervári tapasztalatait beépítő – előadásában már e geográfiai terepeket érintő, de ezeken túlra is mutató világirodalmi horizontokat is beépít írószövetségi programjába. Bátran szembemegy azokkal az itthon uralkodó sztereotípiákkal és válogatási szempontokkal is, amelyek az újabb magyar irodalom műveinek a jobbára a Nyugat ízléséhez, értékrendjéhez kapcsolt, ma uralkodó fordítási programjaiban tükröződnek. „Nem minden esetben azokat az írókat kell fordítani, akiket esetleg már Nyugat-Európában is ismernek, hanem azokat is, akiknek témái, üzenete a tőlünk keletre élő népeknek is mond valamit” – fogalmazza meg. Biztos arányérzékkel jelöli meg az orosz irodalomban időtálló értékek és a magyar irodalmi törekvések, történelmi folyamatok, állapotok legfontosabb találkozási pontjait, kitekintve a kí-nai, a japán, a kirgiz, a török, az arab irodalmi érintkezésekre és fontosabb üzeneteikre is. A szerző a világirodalom értékeit, fontosabb előzményeit és egyes kortársi meglátásait a kötet több más egységének írásaiban is gyakran építi bele érvrendszerébe.

A mai magyar irodalom állapota más, hasonló húrokat érintő írásai mellett is erős hangsúlyokat helyez a kultúra, a művészet és főképpen az irodalom történelmi szerepére a Kárpát-medencében. Érveit a teljes magyar irodalom kronológiai és horizontális koordináta-rendszerében fejtve ki, a legközelebbi kulminációs, a társadalmat előremozgató irodalmi cselekvéseket 1848 és 1956 fordulópontjaiban jelöli meg, s ezekhez viszonyítja jelenét. A két történelmi évszámmal jelzett nagyobb írói megmozdulás mellett a szárszói konferencia gondolati hagyatéka szintén igen fontos mértékpontját képezi a nemzet sorsát figyelő, morális elvekkel átítatott és Európa újjáalakulására is kitekintő nézeteinek. Ahogyan a többi történelemformáló tettet vagy szándékot, ennek erőit, eredményeit, elveit is a jelennel szembesíti, párhuzamosítja, aktualizálja (*Szárszó irodalmi öröksége*). Írószövetségi vezetői szerepében és műveiben is lépten-nyomon összeírja a társadalmi állapot, a nemzeti fejlődés kérdése, a politika és az irodalom. *A mai magyar irodalom állapota* című írásának már az első mondata az axiómáját hordozza mind alkotói elveinek, mind vezetői magatartásának, mind pedig az irodalom történetét közelítő szempontrendszerének, felmutatva a magyar irodalom történetéből merített, számára az egyik legfontosabb konklúziót is. „A magyar irodalom története elválaszthatatlan a magyar történelemtől, annak látószögét is nyújtja, és elválaszthatatlan a magyar közélet súlyos problémáitól is, amelyek mindig az egyik legfontosabb témáját szolgáltatták a népe sorsáért felelős alkotók műveinek.”

Gerincvonalként emeli ki ebben az írásában – a már a közelmúlt egyik igen nagy hatású irodalomtörténetésztől, Görömbei Andrásztól az egész nemzeti tudatra, kultúrára veszélyként érzékelt és magyarországi megjelenésének pillanatától fokozott kritika alá vont – részben még Aczél György-i támasztékú, külföldről importált s a Duna-vidéken jelentős mértékben deformált elméleti tézisek kulturális és irodalmi kártételeit. „Egy olyan nézet kezdett (...) általánossá válni tudományos és ideológiai érvekkel is megtámogatva, hogy az írónak többé nem feladata közügyekbe ártania magát, bízva azokat a politikusokra, ő merüljön el a nyelv és az emberi psziché mélységeiben, vonuljon vissza elefántcsonttornyaiba. Ez jóformán az irodalomtörténeti és kritikai diskurzusban is meghatározóvá lett. A szélesebb közönség számára így elérhetetlenebbé és érthetlenebbé vált a kortárs irodalom, amely hosszú ideig helyettük is szól a szorongatás évtizedeiben.” A küldetéses és szerepvállaló irodalom értékeit másutt is történelmi fordulópontok sorához kötve jeleníti meg. Tisztán mutatja fel, szemben a korlátozó nézetekkel, az egyes állomások szereplőit, céljait és folytonos hozzárendeltségüket a nemzeti sorshoz. „Egyben biztosak lehetünk: mindaz, amely az 1943-as balatonszárszói konferencián összesűrűsödött és artikulálódott a népi irodalom jeles képviselőinek közreműködésével – nem apadt el, hol búvópataként folyt tovább, hol vulkánként tört elő, de mindmáig él. Gondoljunk 1956-ra, Illyés Gyula hídveréseire, Nagy Lászlóék költői forradalmára, Csoóri Sándor szerepvállalására, az 1972-ben induló Tokaji Írótaborra, a rendszerváltó lakiteleki találkozókra – hogy a határon innen és túl fokozatosan kibontakozó szellemi ellenállás számtalan egyéb kulturális műhelyének jelentőségét és kálváriáját ne is említsem.

Az már sokkal tragikusabb, hogy ellenben az elmúlt több mint húsz évben ehhez hasonló eredményeket nemigen tudunk felmutatni. Nem látom azt a nemzedéket, amely ezt az utat járná, ezt az örökséget vinné tovább mindnyájunk érdekében – csupán sokszor egymástól elszigetelt alkotók vagy csoportok egyéni küzdelmeit vélem felfedezni. S nemrég itt hagyott minket egyik utolsó bástyánk, Görömbei András is” (*Irodalom és politika*).

Indián epilógus

A *Kaleidoszkóp*, a *Mintha Isten szemébe néznénk*, az „*Idegen fagyban a zászlótartó*” és *A költészet kalózfelvételei* fejezetek tovább árnyalják, finomítják a gondolkodás irányait, érintkezési pontjait, s mutatják fel részleteikben is a szerző cselekvési vidékeit. A *Kaleidoszkóp* címet viselő hetedik fejezetben felidézett s méltatott neveknek már csak a bősége és az általuk képviselt irányzatok sokfélesége is igazolja, hogy az író a teljes magyar irodalom színskálájában gondolkodik. A köszöntések, emlékezések, nekrológok, évfordulók részben a vezetői kötelesség, részben az odafigyelés, a megbecsülés felhajtóerőin állítják össze „kaleidoszkóp”-szerűen ezt az összességében közelmúltbeli irodalomtörténetünk mintegy kétszáz éves, teljesebb ívét is kifejező sorozatot. A megidézett arcokban irodalmunk – igen fontos – állomásainak fényei, erői és fájdalmai tükröződnek vissza. A nemzeti irodalom kronológiájára építő belső tagolás emlékezéseket (Petőfi, Arany, Ady, Illyés, József Attila, Weöres Sándor, Határ Győző, Cseres Tibor, Somlyó György, Lászlóffy Aladár, Bella István, Utassy József), évfordulós vagy ünnepi köszöntéseket (Vasadi Péter, Kányádi Sándor, Albert Gábor, Csóori Sándor, Kalász Márton, Ferdinandy György, Buda Ferenc, Szilágyi István, Kiss Anna, Szepesi Attila, Kovács István, Lezsák Sándor) és búcsúztatókat (Hárs Ernő, Fejes Endre, Jókai Anna, Marsall László, Nagy András, Dobozi Eszter, Csontos János) nyújt át az olvasónak. Petőfi örökségének áttekintése, Arany János küldetéses emberi útjának kiemelése, Ady alkotói erőinek ütköztetése a mával éppolyan nélkülözhetetlen üzeneteket sugároz Szentmártoni János tollán a jelen alkotóinak és olvasóinak, mint a József Attila-, Illyés-, Weöres-évfordulókon a megidézett művek mindig új arcú csillogása, illetve a nemrég eltávozott kortársak életművének példázatai. S e fejezet összefüggésében is világossá teszi a szerző, hogy megállapításai, értékelései, érvei mögött teljes irodalomtörténeti korok vagy korszakok magabiztos ismerete, kapcsolódási pontjaiknak a jelenbe átvillogó kreatív felismerése áll.

A *Mintha Isten szemébe néznénk* címmel ellátott nyolcadik fejezet valójában nem közvetlenül a legnagyobb transzcendens erőre, hanem annak mintegy földi változataira, vagyis képzőművészek szemébe tekint, az ő alkotásaikra néző felismeréseket, képeket idéz meg. A jelölt szerzők és művek egy részének – Bakos Zoltánnak és Móser Zoltánnak – a legszorosabb kapcsolata van az irodalommal is, hiszen az itt kiválasztott műveik az írók portréit, az irodalmi eseményeket fényképezik. De Kirják Miklós kiállításának és a 67. Vásárhelyi Őszi Tárlatnak a megnyitói azt is tanúsítják, hogy szerzőjük a képzőművészet világát is az irodalomra tekintésének széleskörű társadalmi beágyazottságával nézi. A képzőművészetben ugyanazokat a vonásokat – a korrallal szembeállítást, az annak kihívásaira adott méltó emberi választ – tartja legfontosabbnak, mint az írói tevékenységekben. Kirják Miklósról írja például: „Csak tisztelni tudom barátomban azt a művészi-emberi bátorságot, amellyel az örökkévalóságnak dolgozik, és nem a felhígult, percről percre változó mának. Egy olyan korban, amikor minden (...) hullani készül, ő megálljt int, és képeivel kitámasztja a pusztulás falait, vagy éppenséggel a pusztulás falaira hordja fel összegző erővel az emberi lélek és az emberiség műveltségének emlékezetünkben és álmainkban felgyülemlett látomását” (*A festő álma*).

A *költészet kalózfelvételei* című fejezet darabjai egy kivétellel az utóbbi két-három év születtei. Valamennyi villámszerű reflexió: mikrokép, miniatűr epizód, vallomás, emlékkép, a gyerekkortól a máig érő időket megérintő, filozófiákra csillanó esszékarcolat. Az őszinteség elemi lélekfeltáró keretébe rajzolt sziluettyszerű, mégis mély dimenziókat lobbantó vázlatok a világerő, a nemzetért, a jövőért szóló szeretet és felelősség motivációin alapszanak, s igen gyakran tiszta költészetet szőnek a gondolat prózába rögzített szálai közé. Nem egy írása tanúsítja ezek között – s másutt is –, hogy mennyi filozófia, antropológiai tapasztalat, részvét fér meg akár egyetlen mondatában is. Megöregedett, beteg nagyapjáról, gyermekkorra mesébéli hősről írja például: „Az egykori hősök mankókra támaszkodva, foltos pizsamában ácsorog az előszoba ajtajában, és fürkészi, mi minden történik kint az udvaron” (*Nagyapám érintése*).

A kilencévi megfeszített elnöki munka végső, a záró pontján megállva, a közösségnek adott emberi idő cselekedeteinek (az e könyvbe is tömörített) számba vételével és egy új emberi-alkotói korszak határán – új, belső utak felé tájékozódva, a személyiség alig néhány hónappal ezelőtt, lélektani mérleget is vonva, így tekint körbe: „Elég volt a rohanásból. Még a karantént is olyan tempóban éltem itthon, hogy szörnyű. Napi tíz-tizenkét órát püföltem munkaügyben a laptopot, s kint a kertemben közben lezajlott a tavasz. Egyhelyben is versenyt futottam az idővel, a járvánnyal, az élettemmel. (...) De innentől nem eredményeket akarok, hanem pillanatokat, amelyeket megélek. Illatokat, amelyeket belélegzem. Tapintható világot, amelyet ujjhegyem pórusaival fedezek fel fokról fokra. Hallgatni a rozsdafarkú csettegését a fészke körül ólálkodó macska fölött, a tenger morajával felérő lombzúgást a völgyből...” (*A próza ideje*).

Az összesen kilenc (balladás számú) év alatt teljesített munka lenyomatai pedig ott égne, sarkallnak tovább, akár észrevétlenül vagy kimondatlanul is a Magyar Írószövetség tagjainak teljesítményeiben, a szervezet tekintélyében, kapcsolatrendszerében és mai életében. A válságok köréből, politikai fondorlatok, krízisek, esztétikai viták ütköző-zónáiból újra és újra, a fönixmadár példáján és hitével életre keltett, új társadalmi elismerést s szerepeket is kivívó szervezet – működésének 56-os örökségi tengelyén – Szentmártoni János elnöki tevékenysége alatt folyamatosan új és új lendületeket vett, bátrabb arcukat öltött, és új kihívásokra adott erős válaszokat.

Ez a könyv ugyanakkor nemcsak esszék, tanulmányok, retorikai szintű összegzések, vallomások, programok és interjúk nagyszabású sorozata, hanem – huszonkét esztendő szemléletét, sorsvonalait fogva át a külső történeti és irodalomtörténeti paraméterek panorámája mögött – egy rejtett (a néhány fontosabb külső autobiográfiai elem mellett), elsősorban a személyiség belső útjaira fókuszáló önéletrajz is. A kötet írásait tehát akként is lehet nézni, mint egy esszéizált, autobiografikus epika gyöngysorának szétgurult darabjait. Mert egy esszébe és egyéb kiegészítő műfajokba fogott búvópatakszerű fejlődésregény is kinyílik a kötet lapjain, a műbírálókat, nyilatkozatokat, programok s egyéb tartalmak lineáris sora mögött. S ez legalább olyan fontos, mint a kötet közvetlenül látható szellemi-gondolati domborzata. A csepelei kisiskolásból a tokaji híd lábánál álló, a Magyar Napló szerkesztőségében íróvá és korértelmezővé cseperedett fiatalemberről, majd írószövetségi elnökről és koráról ad hiteles képet, s egyben intellektuális térképet is a szerző arcára tekintőnek az alkotó és történelmi kora alaposabb megismeréséhez. S amely sorsnak e kötetben követhető útja is csupán egy szakasz – mindössze huszonkét év – azon a nagyobb pályán, amelyen Szentmártoni János ma is – most már a Petőfi Irodalmi Ügynökség munkatársaként – az egykor a Kiskunságban táborozó „indián” fiatalok szabad lelkiületét, majd a Floridában valóban megpillantott indiánarcot – mint eleven létkatarzist is – magában őrizve továbblépked, az indián szíveket és testeket présbe szorító 20. és 21. század ma is itt levő és pusztító-deformáló erői között. „Az aligátorshow-k hőseiben, a mocsárjárók pilótáiban, a szuvenírboltok eladóiban – rögzíti az első és a végső tanulságot a kötetet záró, *Az indián* című kisesszéje – hiába is kutattam régi mozifilmek vagy a *Nagy indiánkönyv* szereplőit – a szemükben mégis látni véltem, vagy inkább látni akartam, ha nem is a prérók büszke harcosait, de legalább egy fegyverrel, alkohollal és pénzzel betört nép tragédiáját. Megborzongtam tőle.

Ma már tudom, akkor követjük el az egyik legnagyobb hibát az életünkben, amikor beállunk a zsoldosok közé, akiket a bennünk lakó indián levadászásáért fizetnek.”

Nyírtelek, 2021. április 15.